

2014 február Esszé

Vitányi Iván: Hatalom plusz kultúra, egyenlő történelem

A magyar kultúra és a magyar társadalom jövője iránti aggodásból kiindulva szeretnék néhány bevezető szót mondani. A közelmúltban több kitűnő elemzést olvashattunk arról, hogy a jelenlegi kormányzat által elképzelt és egyre erőteljesebben meg is valósított társadalmi, gazdasági, politikai, állami modellrendszer mivel jellemezhető és szakszerűen minek nevezhető. Hogy csak a legújabbakat, Magyar Bálint maffiaállam-teóriáját vagy Ungváry Rudolf munkáját említsem, amelyben a jelen kormányzat által megteremtett világot a fasizmus mutánsának nevezi.

Mindkét elemzés magas színvonalú, a lényegét ragadja meg. És sok szállal kapcsolódik a kultúrához is, sőt a maffiaállamról szóló kötetben már igen mély és végigvezetett analízisét kapjuk a kulturális viszonyoknak is Konrád György, Gábor György, Bozóki András, Vásárhelyi Mária, Kozák Márton, Csepeli György és mások tollából. De nem az elnevezés a lényeges. Az idevágó irodalom már sokféle kifejezést használ a demokráciával szemben álló parancsuralmi, hatalmi formációk jellemzésére. Hogy csak néhányat említsek: diktatúra, autokrácia, autoritarianizmus, totalitarianizmus, monarchizmus, monokrácia, tirannizmus, abszolutizmus, despotizmus, demokrácia, diktatúra, fundamentalizmus, cesarizmus, bonapartizmus, szultánizmus. Folytathatnám fél óráig. Szavunk tehát már van a rendszer elnevezésére, hozzátehetjük a centrális erőteret is. Némelyik kifejezésnek elkülönítő értelme van, a legtöbb azonban meglehetősen fedi egymást. Típusokat is felállítottak, s nagyon fontosnak tartom megemlíteni, hogy legelőször Arisztotelész tette ezt, aki a demokráciának két fajtáját különböztette meg. Elsőként a hagyományos patriarchális vagy matriarchális viszonyokon alapuló monarchiát, másodikként a tiranniát, amely a már bontakozó demokráciával szemben kívánt visszatérni a keményebb alá-fölé rendeltséghez, ehhez pedig új, drasztikus, áttételes formákat alakított ki. Ilyen értelemben a XX. század diktatúrái, a fasizmus és a sztálinizmus maguk is az arisztotelészi értelemben vett tiránia modern mutánsai az orbáni neomutánsal egyetemben. Arisztotelész leírásában a tiránia a maffiahatalom őspéldája, csak szegény Arisztotelész még nem ismerte a maffia kifejezést.

Kimondhatjuk tehát, hogy a centrális erőter magyar ideájának és sajnos kibontakozóban lévő valóságának természetét egyre többen ismerik föl, de még mindig nem elegendő. Most ismét a régi kérdés mered fel előttünk: mi lesz ennek a vége? Vajon képes lesz-e a magyar társadalom arra, hogy a maga akaratából, a maga erejéből más útra lépjen, vagy továbbra is a magyar zsákutcás modell kétszáz év óta hatékony algoritmusára fog érvényesülni, amely szerint a stabil megújuláshoz mindig csak „a nekünk Mohács kell” kegyetlen igazsága vezetett el bennünket. Ebben az összefüggésben külön kell foglalkoznunk a kultúra szerepével, a tiránia és a demokrácia közötti történelmi küzdelemmel. Ez a mai konferenciánk tárgya. Úgy érzem azonban, hogy ezt a kérdést még mindig nem tárgyaljuk a maga teljes jelentőségében. A kultúrát még mindig sokan úgy tekintik, mint habot a tortán, mint díszítést az anyagon, ami nem tartozik a lényeghez. Ezzel a hamis felfogással akar szembenézni és ezt szeretné megváltoztatni a mi konferenciánk.

Szeretnék hivatkozni az idevágó irodalomra, azokra a modern, sőt posztmodern szociológiai irányzatokra, amelyek a maguk teljesebb jelentőségében mutatnak rá a kultúra valódi szellemére. Ez az irányzat Max Weber, Raymond Williams, Foucault, Bourdieu munkáját tekinti előfutárnak, de továbbmegy egy lépéssel. Alapeszméjét, amit szeretnék felidézni, az a nevezetes megfogalmazás fejezi ki legjobban, amelyet Dirk, Eley és Ortner 1995-ben megjelent programadó könyvének címéül is választottak. Ez így szól: Power + Cultura = History. Vagyis a történelem alakulásának menetében a kultúra és a hatalom egymást kiegészítő, egyenlő erők, amelyek viszonya, együttes alakulása dönti el az emberi közösségek, társadalmak és összegezésüként az emberiség sorsának alakulását. Ennek sok előzménye van. Foucault például megkülönböztette a bináris, formális és a diszciplináris, diszkurzív hatalmat. Az utóbbi maga a legszélesebb értelemben vett kultúra, amely nemcsak kifejezi az emberi viszonyok szövevényét, hanem meg is szabja a rendszerüket. A kultúra tehát nem csupán felépítmény, hogy a marxi szót használjam, nem hab a tortán, nem könnyű anyagból épített terasz a vasbetonból emelt ház tetején, hanem egyenlő erejű hatóerő, amely nemcsak a marxista szemléletű felépítményben, hanem az alapban, az emberi viszonyok legmélyén is érvényesül. A gazdaságban tevékenykedők kultúrája a gazdaság erejét, stílusát, minőségét, eredményét is meghatározza. Ahogy Richard Peterson mondta, a kultúra nemcsak tükrözi, hanem konstituálja, megformálja a hatalmat, a társadalmat és a gazdaságot. A kultúra idézőjelben vett felső része, az úgynevezett magas művészet és magas tudomány pedig nem elszigetelt, életidegen magas kultúra, hanem szerves összefüggésben áll a társadalmi és gazdasági élet belső világával. A demokrácia sem pusztán intézményt jelent, hanem az intézményeket emberi tartalommal kitöltő kultúrát. Ha ez hiányzik, hiába van az intézmény. Kultúra tehát, amelybe a társadalmi kapcsolatok, az etikai elvek, a köznapi társalgás éppen úgy beletartozik, mint az irodalom, a zene vagy képzőművészet.

Hadd idézzek még egy megfogalmazást, az úgynevezett michigani munkaközösségtől, amely szerint minél szélesebb a kultúra, annál nagyobb a valószínűsége a társadalmi változásnak. Ez egy kemény összefüggés, amely mindig érvényesül. A kultúra elsődleges hatása ugyanis nem abban van, hogy közvetlenül a változásra buzdít, azt is megteheti, hanem hogy felvértez azzal a gondolkodásmóddal, amely ezt felismeri. Nélküle a változások nem következnek be.

Különösen fontos tehát a demokrácia és a kultúra összefüggése, mert nem elég létrehozni a demokrácia intézményes kereteit, azok nem működnek, ha nincsen meg hozzá a demokrácia kultúrája. Akkor hiányzik a demokrácia élménye. Az az élmény, hogy a demokrácia jó dolog. A demokrácia ugyanis azt jelenti, és akkor valósul meg, ha az emberek sokaságának mindennapi gyakorlata erősíti fel. Ha mindenki vagy legalábbis a társadalom többsége megélte, és tudja, hogy ez az az út, amely előre vezet. Ha beleillik a kultúrájukba, és megtanulnak élni a demokrácia lehetőségével, minthogy a modern társadalomban is csak az válik tartós valósággá, amit az emberek millióinak tapasztalatai erősítenek meg. A hatalom és a kultúra, vagy hogy a mi címünket mondjuk, a hatalom és a kultúra egyenlő erőként, komplementer viszonyban áll egymással. Vagyis a hatalomnak nem uralkodnia kell a kultúrán, hanem építkezni belőle. A kultúrának pedig nem kell minden pillanatban a hatalomra figyelnie, ellene harcolnia vagy rákacsingatnia. Ezt persze még sehol sem érték el teljesen, de hogy milyen értékben érték el, az jellemző.

Itt következik a sajnós, vagyis a mi sajnósunk. Az, hogy mindezt a demokratikus liberális, baloldali kormányzatok nem fogták fel igazán. A jobboldali kormányzat azonban éppen az ellentétes célok, a tiránia populista alátámasztása érdekében nagyon is megértette. A múltban is gyakran volt ez a helyzet. A magyar fejlődési modell szerint hiába igyekeztünk a magunk erejéből kiépíteni a demokráciát, mindig visszavertek belőle bennünket, s mindig idegen segítséggel. Azután felállították az akasztófákat a véreskezű tirannusok, Ferenc József, Horthy Miklós, Kádár János. Hirtelen fordulattal magukra öltötték a nép atyjának szerepét, és megint megnyitottak egy fékezett, ellentmondásos, de a korábbihoz képest élhető fejlődési folyamatot. Ezt nevezi Philippe Schmitter álságosan kegyeskedő diktatúrának – spanyol szót használva –, dictaban-

dának. A magyar társadalom az 1850-től 1990-ig eltelt időben, annak kilencven százalékában ilyen álságos rendszerben élt. És mivel ez valóban biztosított egy nagyon korlátozott, de létező polgárosodást, idegeiben is jelentős mértékben alkalmazkodott hozzá. A társadalom egy része ezért még mindig a csodát várja, és mindig csak felülről. Azt énekelték a kádári időben is minden nemzeti ünnepen Adyval és Kodállal, hogy várjuk már, várjuk már a magyar csodákat. És akkor mindenki könnyekre fakadt. Ugyanakkor persze a kultúra élvonala kitört ebből, és éppen a tirannia elleni harcban nőtt egyetemes szinten is naggyá, Petőfitől Adyn át József Attiláig és a maiakig, hadd ne soroljam. Az ő kultúrájuk, az ezzel a trenddel szemben állók kultúrája azonban még annyira sem jutott el a társadalom legszélesebb rétegeihez, mint a vezető országok magas kultúrája. Minden nemzetközi vizsgálat szerint, amit mi itt Magyarországon folytattunk – abban az időben véletlenségből én voltam a Nemzetközi Szociológiai Társaság kulturális tagozatának a vezetője –, az derült ki, hogy míg a jóléti rendszerekben, a nyugati, euroatlanti országok lakosságának a kétharmada, majd még nagyobb része jutott el a tisztas jóléti színvonalra és a magas, tehát a kultúra lényegi részéhez való hozzáférhetőséghez, addig a közép-európaiak, mint mi is, egyharmados országok maradtunk. Ezen nem segített sem a 70-es, 80-as évek gazdasági jólétsége, sem pedig, sajnos, a rendszerváltás óta eltelt húsz év. Ez nagyon nagy tanulság számunkra, különösen az utolsó húsz év.

A magyar jobboldalban kialakult az a gyakorlat, hogy hatalmát a magyar társadalom történelmileg átélt traumáira és vágyaira, álmaira építse. Egy olyan kultúrát kell ehhez nem kiépíteni, mert az már megvan, hanem hatalmi eszközökkel erősíteni, hirdetni, terjeszteni, amely a magyarság felsőbbrendűségéhez, egyben üldözöttségének, különösen elhivatottságának hitén alapul, jól tudván, hogy aki ebbe a hitvilágba beleáll, az zárójelbe fogja tenni a valódi kérdéseket: a demokráciát, a gazdaság modernizálását, a társadalom kulturális megújítását. És aki ezt megteszi, az szerepet vállal az álnemzeti álszabadságharc hibás arcvonalaiban.

A hatalom plusz kultúra egyenlő történelem azt jelenti, hogy a hatalom és kultúra, mint mondom, komplementer fogalmak. Egyik sem lehet abszolút úr a másikon. A hatalomnak támogatnia kell a kultúrát, de nem uralkodnia fölötte. Támogatnia kell, hogy a kultúra autonóm fejlődése egyre szélesebb rétegeket érintsen, egyre többen alakítsák ki magukban azt a magatartást, amely az egyenlőség, szabadság és szolidaritás eszméi alapján egy modern társadalomban látja a magyarság társadalmi felzárkózásának lehetőségét. Amely pillanatban a hatalom uralkodni akar a kultúrán, kilép a demokratikus fejlődés útjáról, és belép az autoriter, tirannikus, diktatórikus, vagy ha úgy tetszik, tartalmi rendszerek mutánsainak sorába. Ezt teszi most a centrális erőter kormányja. Sajnos nem dilettáns módon és nem eredménytelenül. Nem nehéz ebben nem dilettánsnak lenni, mert több ezer éves gyakorlata van, hogyan kell a társadalmat a kultúra által elnyomni. Megszólítja mindazokat, akik távol maradtak a demokratikus kezdeményezésekből, és különösen azokat, akik még mindig a magyar modell bűvkörében élve, valamilyen speciális, különleges, ősmagyar útban reménykednek. És azokat, akik a magyar feudalizmus szellemének megfelelően továbbra is felülről várják a mannát és a csodát.

Itt kellene következnie azon jelenségek elemzésének, amelyek szerint ez ma Magyarországon megtörténik. És azok számbavételének, amelyek ezzel szembe tudnak szállni. Erre azonban már nem térek ki, mert erről szól ez a konferencia. Nézzünk hát szembe azzal, hogy hol tartunk, mit akarunk, és mit tudunk is tenni!

Kapcsolódó írások:

1. **Vitányi Iván: A hatalom magyar modellje** Itt vagyunk együtt nem kevesen, több óra óta. Jóleső

érzés,...

2. **Hatalom és kultúra – P. Szűcs Julianna megnyitója** Kedves Barátaim! Hadd köszöntsek mindenkit a Demokratikus Koalíció és a...
3. **Kende Péter: Hatalom és kultúra Franciaországban** A címben szereplő Franciaország hivatalos neve a XVIII. század vége...
4. **Niedermüller Péter: A kultúra hatalma, a hatalom kultúrája** Vitányi Iván utalt rá, hogy ennek a konferenciának az az...
5. **Vitányi Iván: Almási Miklós 80 éves** Almási Miklós betöltötte 80. születésnapját. A hír azért érdekes, mert...

Cimkék: hatalom és kultúra, Vitányi Iván